

על הקשר הנצחי בין ישראל לאבינו שבשמים

א. גמילות חסד האדם עם עצמו ועם קונו

בגמרא שבת (קכז, א): אמר רב יהודה בר שילא א"ר אסי א"ר יוחנן: ששה דברים אדם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקדן קיימת לו לעולם הבא, ואלו הן הכנסת אורחים וביקור חולים ועיון תפלה והשכמת בית המדרש והמגדל בניו לתלמוד תורה והדן את חברו לכף זכות. איני, והא אנן תנן: אלו דברים שאדם עושה אותם ואוכל פירותיהן בעולם הזה והקדן קיימת לעולם הבא, ואלו הן: כיבוד אב ואם וגמילות חסדים והבאת שלום שבין אדם לחברו, ותלמוד תורה כנגד כולם. |הני אין מידי אחרינא לא? — הני נמי (בגמילות חסדים שייכי, ל"א הני) בהני שייכי. ע"כ.

יוצא לנו מכאן שכל ששת הדברים שמנה ר' יהודה בשם ר"י נכללים באלה שנימנו במשנה פאה. ואלו דברי רש"י: הני נמי בהני שייכי: הכנסת אורחים וביקור חולים היינו גמילות חסדים. ועיון תפלה היינו בכלל גמילות חסדים דכתיב "גומל נפשו איש חסד". (משלי יא יז) ע"כ. פירוש, שמה שהאדם עושה לנפשו הוא ג"כ בגדר גמילות חסד.

בפירוש פסוק זה במקור אומר רש"י: "גומל נפשו": גומל טובה לקרוביו איש שהוא חסיד. "ועכר שארו אכזרי": והאכזרי הוא עוכר את קרוביו, הרי שרש"י מפרש כאן "נפשו" כמו קרובו, קרוב לנפשו. ואין הדברים מכוונים כלפי מה שהוא עושה לעצמו, לגופו או לנפשו. לעומת זאת האבן עזרא פירש הפסוק באופן אחר, וז"ל: ותומך אותה (את נפשו) בחסדו ומשלימה ועד שנת כלח. "שאריו": בשרו, הוא אכזרי שעשה בעברת זדון עד שישחית אחר אמר שארו עם האכזרי, כי רצונו להעמיד הגוף בתענוגי העולם, והחסיד מעמיד הנפש בישרו ובחסדו.

שונה לגמרי הוא פירושו של הרלב"ג: "גומל נפשו": הנה מי שמגדל נפשו החומרית ומחזיק אותה לתת לחומר ההכרחי מן המזון והלבוש, הוא איש חסד, שלא יגרע מדבר חקו הראוי לו ויחמול על הראוי לחמלה עליו, ואמנם מי שהוא עוכר בשרו ומצר לגופו, הנה הוא אכזרי. כי מי שהוא אכזרי לעצמו, כל שכן שהוא אכזרי לזולתו. ואולם אמר זה כי קצת האנשים יחשבו עבודה לשם ית' מה שיענו גופם עיניו וזה היפך רצון השי"ת וכו'. דומה לפירוש זה כותב המצודת דוד: "גומל נפשו": מי שגומל טוב לנפשו המתאוה לתת לה די מחסורה ההכרחי להחיותה ולהעמידה במצב הבריאות הוא בודאי איש חסד, כי כאשר יחמול על נפשו כן יחמול על נפש הזולת. אבל העוכר בשר עצמו ומרעב עצמו כי יחוס על הממון כ"ש שהוא אכזרי על הזולת.

היוצא לנו מארבעת הפירושים הוא, שרק האבן עזרא נוטה לפרש את הפסוק "גומל נפשו איש חסד", שמתייחס לאדם עצמו שפועל לטובת נפשו, ואז הוא נקרא איש חסיד, ונפש כאן הוא ממש הנפש שנופת באפיו ע"י הבורא עולם, מקור כל

נפשות. לפי פירושו ניתן להבין מה שהגמרא מגדירה את עיון תפלה בתור גמילות חסד, שהוא עושה לנפשו ולנשמתו, לרוח ה' אשר בקרבנו. אלא שמאד תמוה וקשה לנו, לראות מה שהאדם עושה לצורך גופו, אם אמנם זהו בגדר המצוה של "ונשמרתם לנפשותיכם", או לנפשו לעוה"ב, שלזה יקרא גמילות חסד? והרי אין הוא אלא עושה ומקיים מה שנצטווה כי מושבע ועומד הוא מהר סיני. ועוד, למה דוקא ההדגשה על עיון תפילה, הלא כל מצוה שאדם עושה היא בגדר טובה לנפשו? וכן היא בעצם שיטתו של האבן עזרא, ומה אם כן הוא החידוש, וההעדפה שיש בעיון תפלה?

ב. שיתוף תפילה עם הציבור

ייתכן לפרש שהמושג של גמילות חסדים באשר לעיון תפילה מתייחס למה שנאמר בגמרא: אמר אביי לעולם לישתף איניש נפשיה בהדי ציבורא. היכי נימא? "יהי רצון מלפניך ה' אלקינו שתוליכנו לשלום" וכו' | ברכות לא, א. כלומר שאדם הנוסע לדרכו ומתפלל תפילת הדרך, ראוי שיערך תפילתו לכלול בה גם שאר עובדי דרכים. נמצא שהמתפלל על פי צו החכמים וברוחם עוסק גם בגמילות חסד עם שאר הולכי הדרכים הידועים ואינם ידועים לו. כי הרי הוא מתפלל גם לטובתם. אמנם השאלה עדיין במקומה עומדת: האדם המתפלל זאת, הלא עיקר תפילתו היא לטובת עצמו, וזו היא סיבת תפילתו בכלל. אלא שיחד עם זה הוא מתפלל גם לשלומם של אחרים. אם כן, שוב אין זה אלא ענין של גמילות חסד עם עצמו? מה עוד שלשון רש"י הוא: "לישתף נפשיה: אל יתפלל תפילה קצרה בלשון יחיד אלא בלשון רבים, שמתוך כך תפילתו נשמעת" ע"כ. רש"י מדייק שתפילתו של המתפלל מתקבלת יותר לפני הבורא כשהוא מתפלל גם בעד חבריו. אם כן, והיוצא לנו מדברי רש"י, שבעצם מה שמתפלל בעד אחרים הוא גם כן לטובת עצמו. והשאלה נשאלת, האם לזאת יקרא "גמילות חסד"?

ג. הקב"ה מתאווה לתפילתם של צדיקים

נראה לומר שהענין של גמילות חסדים אינו מתייחס לאדם עצמו. כי בעצם מה שאדם עושה לטובתו ולהנאתו אין ראוי שיקרא "גמילות חסד". אלא מסתבר שהדברים יתבארו עפ"י הגמרא ביבמות שלפי זה יובן הענין של עיון תפילה ושייכותו לגמילות חסדים, וכה שנינו שם: א"ר יצחק מפני מה היו אבותינו נקורין? מפני שהקב"ה מתאווה לתפילתן של צדיקים (סד, א). וכיוצא בזה בגמרא חולין: רב אסי רמי כתיב "ותוצא הארץ דשא", בתלת בשבטא וכתיב "וכל שיח וזשדה טרם יהיה בארץ" במעלי שבטא? מלמד שיצאו דשאים ועמדו על פתח קרקע עד שבא אדם הראשון וביקש עליהם רחמים וירדו גשמים וצמחו. ללמדך שהקב"ה מתאווה לתפילתן של צדיקים. (ס, ב). המהרש"א מעיר בזה: דכשעדיין לא היה אדם בעולם לא המטיר ה' אלוקים במידת הדין שהיה שולט, עד שבא אדם וביקש רחמים להפך מדת הדין לרחמים. והוא ענין שהקב"ה מתאווה לתפילתן של צדיקים שהם מטילין כוח וגבורה בפמליא של מעלה, שהוא מידת הרחמים שיגבר על מידת

הדין. ע"כ. (אגב נעיר בזה על פירושו של 'ענף יוסף' בבראשית רבה (פרשה מה) שנראה לנו תמוה. הוא כותב: [שהקב"ה מתאוה לתפילתן] הורו לנו חז"ל דעתם, שכאשר תראה אדם שע"י תפילתו הגיע אל הטוב מה שלא הגיע אליו טרם התפלל עליו, אל תאמר שמתחילה לא היה רצון ה' לתת הטוב ההוא לאיש ההוא, אלא שאחר התפילה נשתנה רצונו, חלילה לך לחשוב כן כי לא אדם הוא להנחם. אבל תאמר שהאמת שגם קודם התפילה היה טוב בעיני ה' לברך את האיש ההוא, אולם בכוונה רצויה מנע ועיכב הוא ית' הטוב מן האדם כדי שיתפלל אליו ושיגהו ע"י תפילתו (עשרה למאה) ע"כ. והדברים תמוהים, מה יענה על הגמרא המפורשת: א"ר יצחק למה נמשלה תפלתן של צדיקים כעתר? מה עתר זה מהפך התבואה ממקום למקום, כך תפילתן של צדיקים מהפכת מדותיו של הקב"ה ממדת רגזנות למדת רחמנות (סד, א), וכך שנינו: תפלה צדקה ותשובה מבטלין גזירות רעות (קה"ר ח, ד) וכן דברי המדרש: תפלה עושה הכול (ויק"ר י' ח) ומאמרים כהנה עוד הרבה שהתפילה באמת משנה את גורלו של האדם. והדבר צריך תלמוד.

ד. הקשר בין הבורא והאדם — התפילה

הדברים שנאמרו ונשנו במקורות של חז"ל שה' מתאוה לתפילתן של צדיקים ושנמצאו בכמה מקומות ברורים כשהם לעצמם, אלא שעם כל זאת עדיין צריכים עיון וזקוקים להרבה התעמקות ומחשבה, מה משמעותו של הביטוי שהקב"ה מתאוה? ואפילו אם נאמר שדיברו חז"ל בלשון בני אדם, הרי אנו נתקלים כאן באחד מהיסודות של אמונתנו הטהורה, שה' אינו גוף ולא ישיגהו משיגי הגוף ואין לו שום דמיון כלל למה שהוא אנושי וטבעי של בני אדם — האדם מתאוה, משתוקק ודורש, אך אין זה מתייחס להקב"ה, שהכול תלוי ברצונו, ואין הוא זקוק לעזרתו ולפעולתו של משהוא אחר?

והנה כך אומר הנביא: עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו (ישעיהו מג כא) לאמור: עיקר תכליתו של האומה הישראלית היא לספר גדולת ה' ולהיות מרכבה לשכינה לבסס כסא ה' וממלכתו על הארץ. למימוש מטרה זו מכוונת תפילתם של ישראל לעם ישראל — לעבדו בתפילה ליצור הקשר בין האדם לבורא. וליצירת קשר זה הוא מה שאמרו שה' מתאוה ומשתוקק לתפילתן. נמסר בשם הרבי מקוצק זצ"ל שפירש פעם העונש של אדם וחווה נגד ענשו של הנחש, שלכאורה תמוה שהנחש שהיה המקור של החטא ושל גירושם של חווה ואדם מגן עדן, והוא יצא מיד ה' הדיין והמוכיח כמעט ובלי יסורים, עפר לחמו הן נמצא בכל מקום ואינו צריך ליגע ולרדוף אחרי פרנסתו. ואילו על האדם נגזר עליו "בזעת אפיך תאכל לחם", ולפעמים גם זיעת אפיו אינה עוזרת לו להשיג את צרכיו, וכן גם עונשה של האשה כבד מאד, וא"כ תמוה "השופט כל הארץ ח"ו לא עשה משפט"? ופירש הוא: ברצון ה' הוא להשאר בקשר עם האדם, גם אם זה דרך יסורים ועינויים. על ידם האדם יזכור את הבורא, יצעק אליו להושיע לו וזה מקשר אותו לבוראו. לא כן הנחש — השי"ת לא רצה לעמוד בקשר עמו כל עיקר, לזאת נתן לו צרכיו, ובלבד שלא יצעק ויתפלל אליו. כי אכן אין קשר יותר הדוק, יותר אמיץ ואיתן, כמו התפילה, השיחה שבה האדם שופך לבו לפני בוראו, ועל ידי כך נשמר הקשר שבין האדם לבין קונו.

גם הקדוש ברוך הוא מתפלל!

על פי האמור ייתכן לשפוך קצת אור על הגמרא דלהלן: א"ר יוחנן משום ר' יוסי, מנין שהקב"ה מתפלל שנאמר "והביאותים אל הר קדשי ושמתים בבית תפילתי" (ישעיהו נו ז), תפלתם לא נאמר אלא תפילתי, מכאן שהקב"ה מתפלל. מאי מצלי? אמר רב וזוטרא בר טוביה אמר רב: יה"ר מלפני שיכבשו רחמי את כעסי ויגולו רחמי על מדותי ואתנהג עם בני במדת הרחמים, ואכנס להם לפנים משורת הדין (ברכות ז' א). והדברים הם סתומים ומופשטים.

נראה לומר הנה כאמור שה' רוצה ומתאווה להתמדת הקשר עם בריותיו. שכן רצונו להיטיב לבריותיו ולזה נחוצ' יצירת הקשר הזה שעל ידי תפלה, שזה מהווה עבותות האהבה שעל ידם יורד שפע של הטבה וחסד על פני האדם; לעומת זאת עוונותינו גורמים לעצמנו עונש, שמוכרח לבא עלינו, במקום רצונו להיטיב לנו, והרי זה גורם כעס וצער לו ית' שכן רוצה הוא בתשובת הרשעים ואינו חפץ במיתתם. והם הדברים של הרשב"א בעין יעקב בענין זה: הרצון נמסר ביד המין האנושי, ואף כי נמסר להם הרשות המוחלטת, הוא יתעלה מזהירם ומלמדם תמיד אורחות חיים וכו' כי הקב"ה חפץ שנהיה שלמים ומראה להם כאילו מושך את ישראל דרך פיוס כאילו צדקותנו או היפך מועילים לו חלילה וכו'.

על כוונה זאת אמרו כאן שהקב"ה מתפלל, כאילו ב"ה יש מקום לתפילתו, וכו' כדי שיהא רצון לפניו שיכבשו רחמיו את כעסו, ע"כ.

נמצא, כי האדם שמתפלל בעיון ובכוונה הרי הוא עונה לבקשתו של הקב"ה. האדם המתפלל אין זה רק לטובת עצמו, אלא הרי הוא עושה בזה רצונו של מקום, שיעמוד בקשר איתו. וזהו ענין של גמילות חסד שהוא עושה, כביכול עם קונו ובוראו. וזה תוכן תפלתו של הקב"ה: שיכבשו רחמי את כעסי ויגולו רחמי על מידותי ואתנהג עם בני במדת הרחמים. השופט כל הארץ רוצה לעשות משפט עמו בצדק ובישור, וכל רצונו אינו אלא לגמול חסד וטוב ליצוריו, אך אם הם אינם ראויים לכך מידת הדין מקטרגת ואינה נותנה לבצע רחמיו ולגולל עליהם מידת החסד והרחמים. בזה ניתן לפרש מאמר חז"ל נוסף: חטאו בכפלים: "חטא חטאה ירושלים" (איכה א ח). לקו בכפלים: "כי לקתה מיד ה' כפלים בכל חטאתיה" (ישעיה מ ב) ומתנחמים בכפלים: "נחמו נחמו עמי" (ישעיה מ. א. ילקוט שמעוני ישעיהו תמה). לפי האמור פירושו מובן מאליו. אם ח"ו ישראל אינם עושים רצונו של מקום הם גורמים בזה צער בכפלים — לעצמם וגם לה' שרוצה להיטיב להם, שהרי בזה הם מנתקים את הקשר עם בוראם, והרי זה חטאם בכפלים, וע"כ גם לוקים בכפלים עד שה' ירחם וינחמם בכפלים. נחמה לעם ישראל בעד יסודיהם, ונחמה כפולה בזה שהקב"ה יגולל רחמיו על עצמו ונחלתו.

התפילין של הקדוש ברוך הוא

כיוצא באמור לעיל יש לראות בעוד מאמר חז"ל: אמר ר' אבין בר רב אדא אמר ר' יצחק — מנין שהקדוש ברוך הוא מניח תפילין — שנאמר "ושבע ה' בימינו בזרוע עוזו" (ישעיהו סב ח) ואין ימינו אלא תורה שנאמר מימינו אש דת למו (דברים לג ב) ואין עוזו אלא תפילין שנאמר "ה' עוז לעמו יתן" (תהלים כט יא). ומנין שהתפילין עוז הם לישראל דכתיב "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך".

(דברים כח י) ותניא ר' אליעזר הגדול אומד אלו תפילין שבראש. אמר ליה רב נחמן בר יצחק לר' חייא בר אבין — הני תפילין דמארי עלמא מה כתיב בהו? אמר ליה ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ" (דברי הימים א יז כא) — |בדכות ו' ב'|.

מאמרו של ר' אבין בשם ר' יצחק מבטא עוד יותר את הקשר שבין ישראל לאביהם שבשמים, ללמדנו שאותו השביל שמוביל את ישראל לקב"ה הוא גם השביל שה' מפנה דרכו את יחסו כלפי עמו. המהלך הוא איפוא דו סיטרי.

ענין של התפילין שה' מניח מדגיש עוד יותר את היחס בין הקב"ה וישראל, תפילתו של ה' שהיא כנ"ל שיגולו רחמיו על בניו אך עדיין ספק הוא אם תפילתו של הקב"ה מתמלאת. לא כן הענין של תפילין. כאן אנו מוצאים בוודאות את קיום היחס מה' יתברך שמו לעמו שהוא בעצמו מעיד: "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ". וזה בגלל שעמו ישראל הם מהווים את כסא הכבוד של הקב"ה. בלי כסא זה הוא, כביכול, אינו מלך. כך שהקשר מוכרח שיהיה קיים בלי ספק ובלי פקפוק.